

İPEK YOLUN'DA MEDENİYETİN GELİŞİMİ, ÖZELLİĞİ VE EVRENSELLİĞİ

DEVELOPMENT, FEATURE AND UNIVERSALITY OF CIVILIZATION ON THE SILK ROAD

ЖИБЕК ЖОЛУНДА МАДАНИЯТТЫН ӨНУГҮҮСҮ, ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ ЖАНА ЖАЛПЫГЫ

Özet: Çin'den başlayan İpek Yolu güzergahı, yüzyıllar boyu Batı ile Doğu arasında medeniyet yolu olma işlevini yerine getirmiştir. İpek Yolu, sadece tüccarların değil; aynı zamanda tarih, ticaret, fikir, din, ilim, sanat ve kültür yolu olduğu nedeniyle, farklı ırk ve toplumlara birbirlerini tanıma fırsatı vermiştir. Esasen İpek Yolu, insanlık tarihinde farklılıkları zenginliğe dönüştüren en önemli medeniyet yolu olmuştur. İpek Yolu, Orta Asya, Çin, Güney Asya, Batı Asya ve birçok Batılı ülkelerde birçok oteller, konuk evleri, mağazalar, parklar ve İpek Yolu adını aldığı için bir ortak "bellek" olarak hatırlanıyor. Örneğin: Deve adının İpek Yolu sembolü olarak Pekin'de, Bıшкеk'de, Kabil'de, İslamabad'da, Duşanbe'de, Taşkent'ta, Aşkabat'ta, Tahran, İstanbul'da ve diğer tüm büyük-küçük şehirlerde bulabilmemiz, Büyük İpek Yolu'nun evrenselliğinin kanıtıdır.

Anahtar kelimeler: İpek Yolu, Medeniyet, Kültür, Bilim, Coğrafya, Ticaret.

ABSTRACT: The Silk Road, starting from China centuries has fulfilled its function as a path length of civilizations between East and West. Silk Road is not the only trader; at the same time in history, trade, ideas, religion, sciences, art and culture to which violently way, gave the opportunity to know each other and to different races toplum. In fact, the Silk Road, the differences in human history is the most important civilizations way into prosperity. The Silk Road is remembered as a common "memory" because it takes the name Silk Road, many hotels, guest houses, shops and parks in Central Asia, China, South Asia, West Asia and many Western countries. For example: Camel as a symbol of the Silk Road in Beijing, Bishkek, Kabul, Islamabad, Dushanbe, Tashkent, Ashgabat, Tehran, Istanbul and all other big-small cities, we can find Evidence of the universality of the Great Silk Road

Keywords: Silk Road, Civilization, Culture, Science, Geography, Commerce.

Аннотация: "Жибек жолу" Кытайдан баштап, Чыгыш менен Батыштын ортосунда маданияттар жолу узундугу катары өзүнүн ролун аткарып кеген. "Жибек жолу" жалгыз гана соодагер жолу эле эмес; тарых, соода, идеялар, дин, илим, искусство жана маданият жолу болгон. Чындыгында, "Жибек жолу" адамзат тарыхындагы айырмачылыктарды жыргалдуу мааниге айланган маданияттуу жол болгон. "Жибек жолу", Кытайдан тартып, Борбордук Азия, Түштүк Азия, Батыш Азия жана көптөгөн Батыш өлкөлөрү боюнча, көптөгөн мейманканалар конок үйлөрдү, дүкөндөрдү жана паркларды аты-жөнү "Жибек жолу" менен аталат. Мисалы: Кабулда, Бишкекте, Пекинде, Исламабадда, Душанбеде, Ташкентта, Ашхабадда, Тегеранда, Стамбулда жана башка ири-чакан шаарларда Жибек жолунун бир белгиси катары, төө, аты-жөнү менен таба алабыз, бул "Улуу жибек" жолунун жалпыга далили болуп саналат.

Түйүндүү сөздөр: "Жибек жолу", маданият, искусство, билим, география жана соода-сатык.

Dünyanın uygarlık merkezlerinden biri olan Çin'i Orta Asya, Ortadoğu, Afrika ve Avrupa'ya bağlayan kervan yolu, güzergahında yapılan ticari hacmi içinde ipek önemli bir paya sahip olduğu içi "İpek Yolu" olarak isimlendirilmiştir. İpekyolu, ticaretin canlı olduğu dönemlerde bir bakıma uygarlaşma güzergahı işlevini yerine getirmiştir. İpek Yolu'nun tarihi, Batı ile Doğu arasında mübadelenin M. Ö. 10. Yüzyıldan itibaren yoğunlaşmasıyla iktisadi ve kültürel ilişkiler artmaya başlamıştır. İlk İpek Yolu güzergahının Antakya'dan başlayarak İran ve Afganistan'ın kuzeyinden geçerek Pamir Ovası'ndaki Taş Kule'de son bulduğu ileri sürülmektedir. O zaman, Taş Kule Çin malları ile Anadolu, İran, Afganistan ve Orta Asya'da üretilen malların takas edildiği bir ticaret ve kültür merkezi olduğu tarihte kaydedilmiştir. İpek Yolu'nun Çin'den başladığı şehir, Çin'in eski başkenti Xi'an [3, 19] (M.Ö. 206-220. Yılları, Han sülalesi iktidarı zamanında) [6, 50] olmuştur. Bu şehirden yola çıkan kervanlar, doğu mallarını Gansu'dan geçerek Orta Asya'ya taşımışlardır [3, 20].

İpek Yolu, Doğu'dan Batı'ya bütün Asyayı, üç yıllık bir sürede basıp geçen bir güzergah olduğu [2, 100], tarih kitaplarında yazılmıştır. Uzun zamanlar Batı ülkelri Çin hakkında hiç bir şey bilmiyorlardı. Çin'liler de Hindistan, İran, Almanya gibi medeni ülkelerin var olduğundan da haberleri yoktu. Bu iki bölge medeniyetin ortasında Tanrı dağı, Pamir dağı ve Gumali Büyük Dağı ile susuz Çöller bulunmaktadır. Ancak, M.S. II. Yüzyılda Çin'li seyahatçi Çcan Tszyan Alay dağın ve çölleri geçerek Fergana yoluna çıkmış, ondan sonra da Afganistan'ın Kuzey bölgesi ve Parfiya'ya¹ yoluyla Batı'ya ulaşmış. Çin'e geri dönen Çcan Tszyan, Batı ülkelerinin zenginlikleri ile medeniyeti konusunda bahsetmiştir. Ondan sonra, bu seyahatçının peşinden Çin tüccarları mallarını alıp Batı'ya doğru yola çıkmışlardır.

İpek Yolu Çin'den başlar Kaşgar, Semerkant, Buhara, Serehs, Rey, Bağdat ve Antakya üzerinden Deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşır. Avrupa'dan yola çıkanlar tüccarlar Yahudiliği, Hıristiyanlığı, Müslümanlığı, Şamanizmi, Zerdüştlüğü, kısacası tüm inançların kendileriyle birlikte getirmişler. Hz. Yusuf'un atıldığı kuyu, O'nu kuyudan çıkaran kervan ve topluluğun izi de ipek ve baharat yolu güzergahındadır [3, 20]. İsmi ilk kez Çin'lilerin üretilip kullandıkları, ihracata konu ettikleri ve dünyada ilgi uyandıran ipekten alan Tarihi İpek Yolu, yüz yıllar boyunca Doğu Dünyası ile Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu, Avrupa ve Filistin üzerinden Kuzey Afrika arasında "barış ve refah yolu" olma işlevini yerine getirmiştir. İpekyolu denince, tarih, ticaret, fikir, ve kültürler arasındaki etkileşim akla gelmektedir. Bu yol sadece tüccarların değil, aynı zamanda fikir, ilim ve din adamlarının da güzergahıdır [3, 37].

Batı'dan gelen kervanlar, İrani geçerek Merv şehri üzeri itibarıyla, yol ikiye ayrılıyordu: biri Amu Deryayı geçip Termiz Şehrine, ondan sonra nehrin sağ tarafından Kızıl-Su ile Alay Taypak dağı yükseklerinden Doğu Türkistana yetilmiş. İkinci yol ise, Merv'den Buhara, Samarkent, Hocent yolu ile Fergana'ya yetişiyor. Ondan sonra da Oş ve Özgen şehrine girip, Yasi nehri yoluyla merkezi Tanrı Dağı, At Başy'ğa çıkmıştır. Bu yerden ticari kervanlar, Doğu Türkistan gerilesiyle ve bir bakia bölümü ise İssık-Köl'e doğru yola çıkmış ve son olarak da Çin'e ulaşmışlardır [2, 102].

¹ İskenderin komutanlarından Selevk-i Yenen Ersek Şah'ın Türkmenistan Coğrafyasında kurmuş olduğu 470 yıl yaşayan Parfiya Türk Devleti, m.s. 224 yılında yıkılmıştır.

Deniz yolu taşımacılığının, yeni ticaret yollarının keşfi-ne, teknolojiye sağlanan değişmeye bağlı olarak gelişmesi, taşıma maliyetlerini düşürmüş ve güvenliğini artırmıştır. Bu nedenlerden dolayı M. Ö. 10. Yüzyılda ticaret güzergahı olmaya başlayan İpekyolu ticareti, M.S. 12. Yüzyılda zierveye ulaştı ve M. S. 15. Yüzyılın sonundan itibaren önemini yitirmeye başlamıştır [3, 21]. Avrupalıların hızlı olan gemileri Çin, Hindistan ve başka ülkelere gönderilmiş, kervan ticareti ekonomik uygunsuzluk açıdan tercih dışı bırakılmıştır. Nitekim, uluslararası ticaret güzergahı bir çok ülkelerin ekonomisi ile medeniyetinin gelişmesine, her türlü dillere sahip olan halkların bir birleriyle yakın ilişkide bulunmasına kendi önemli rolünü oynamıştır [2, 103].

İpek Yolu Asya ve Avrupa kıtalarındaki şehirleri, insanları birbirine bağlayan en önemli kültür ve ticaret yolu olarak bilinir. Esasen İpek Yolu insanlık tarihinde farklılıkları zenginliğe dönüştüren en önemli medeniyet yoludur. Bu yol Asya'daki Çin, Japon, Hint, İran, Türk ve Araplar gibi farklı millet ve toplulukların mimariden sanat ve edebiyata, ticaretten bilimsel ve teknolojik gelişmelere kadar bir çok alanda dünya medeniyetine katkılarının izinin sürülebildiği ana güzergahtır. Dahası bu yol tarihsel süreçte Avrupalıların Asya'daki farklı medeniyet ve kültür zenginliklerini keşfetmek, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri izlemek, yeni sınai ve zirai üretim biçimlerini öğrenmek, ticari usul ve modelleri anlamak, kısaca kendi illerinde olmayı anlayıp hayatı daha anlamlı ve verimli yaşamı kılmak için binbir meşakkatle yollara düşüp izini sürdükleri ana güzergahtır [3, 1].

Medeniyet, dil, din, tarih, gelenekler, kurumlar gibi ortak nesnel unsurları ve halkların kendilerini tanımladıkları öznel unsurları içine almaktadır. Huntington'un saydığı özelliklere göre Medeniyet;

1. Medeniyetler durağan değildir; medeniyetlerin oluşumu ve sınırları değişebilir. Çünkü insanlar kimliklerini yeniden tanımlayabilirler.

2. Medeniyetler, az veya çok (örneğin Çin medeniyeti) sayıda insanı içine alabilir.

3. Medeniyetler, tek ulus-devletten (örneğin Japon medeniyeti) veya bir kaç ulus-devletten (Arap veya Latin Amerika medeniyeti) oluşabilir.

4. Medeniyetler karışabilir: örtüşebilir ve alt medeniyetler içerirler. Örneğin Batı medeniyeti, Avrupa ve Kuzey Amerika medeniyetinden oluşmaktadır.

5. Medeniyetler arasındaki sınırlar, kesin değil, değişebilir. Ancak değişebilen bu sınırlar gerçektir.

6. Medeniyetler durağan değil dinamik yapılarıdır; yükselmeleri, düşmeleri, bölünmeleri, birleşmeleri hatta yok olmaları mümkündür [8, 184].

Yukarıda medeniyet hususlarının incelediğimizde, gerçekten ırklar, ülke ve topluluklar arasında medeniyetlerin oluşumu, değişimi ve tanımlanmasında tarihi İpek Yolu'nun rolü göz ardı edilemez.

İbn-Haldun kendi Mukaddime adlı eserinde, 'medeniyetin esası olan ilimler ve sanatlar, bunların neticesi olan mesken, gıda, besleme ve saire husuları, hatta medeniyetin bizzat kendisi' [3, 185] diye yazmıştır. Başka bir ifade ile medeniyet, insanı diğer varlıklardan ayıran, özünde rasyonel olan ve kıymet ifade eden bir durum olarak tanımlamak mümkündür.

İpekyolu güzergahı tarihini, bugünkü ülkeler olarak Çin, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, İran, Suriye ve Türkiye'yi içine almaktaydı. Doğunun ipeği, barut ve kağıdı gibi malların Batı'ya tınıtırken ceviz, nar, incir, v.s. gibi bir çok Batı malları da doğuya

tanıtılmıştır. Her mal üretildiği toplumun bilgi ve teknolojinin beraberinde götürdüğünden bilgi ve teknoloji akışı, İpekyolu'nun birbirine bağladığı havzaların iktisadi bakımından, yolun geçtiği yerlerin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur [3, 21].

Fergana'nın coğrafi bakımından İpekyolu ticari güzergahında yer alması, yerli halkların tabii ilaçların üretmesinde ve XI-XII Yüzyıllarda ipekçiliğin öğrenilmesine sebep olmuştur. Fergana vadisinde, kumaşlı elbeler Doğu ve Batı'dan gelmiş. Örneğin: Batken ve Talas illerinde Çin ipeğiyle dikilmiş her türlü elbeler bulunmuştur. Orta Yüzyılların başında, Kırgızistan'ın türlü şehirlerinde Altın üretilmiş, Hindistan'dan Budalık kumaş, Suriye'den getirilen kılıçlar, İran, Arabistan, Hindistan, Mısır'dan mücevher ve Baltık'tan kehribar, Çin'den ipek, bakır aynalar vb. ticarete sunulmuştur. İpek yolunda ticaretin gelişmesiyle para sistemine geçişim duyan Karahanlı kaganatı, X. Yüzyılda Müslümanların para sistemini, Fels (bakır), dirhem (kumaş), dinar (Altın) olarak ortaya atmıştır [2, 10-102].

Bugün Orta Asya'daki bütün devletlerin ismi Farsça'da "diyar, toprak, ülke" anlamına gelen "-stan" ekiyle bitmesi [7, 14], bu ülkelerin tarihi İpek Yolu güzergahında yer alması, devletlerin idari teşkilatlarının şekillenmesinde dilsel etkileşimin etkisi olabilir mi?

Elbette tarihi destanlar, İpek Yolu'ndaki kültürel zenginlikleri ve tarihi öğrenmemize büyük rolü vardır. Bu destanlardan birisi de "Manas"² destanı, tarihi İpek Yolu hakkında bilgilerin ortaya çıkarılmasında önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Manas destanında, eski Türk tarihiyle ilgili devletlerin, halkların, coğrafi yerlerin, nehirlerin, bölgelerin adları açık bir şekilde zekredilmektedir. Destanda İpek Yolu'ndan geçen 500'dan fazla coğrafi mıntıkanın adı belirtilmektedir [3, 4-5]. Cihangir Asya ordularını kuranlar, onların dünyanın dört bir yanına sevk eden destanı Türk kahramanları Oğuz Han, Mete Han, Bilge ve İslami Kağanlar hep bu topraklarda yükselmiş, insanlık tarihine milli gayeler oluşturmuş abidevi eserler bırakmışlar. Çin Saddinden, Ural ve Altay Dağlarına kadar uzanan bu geniş Asya bozkırları ve onun mavi gök kubbesi, Türk Cengaverlerinin kılıç sesleriyle inleyip durmuştur [5, 247]. Richard N. Frye'in kendi Orta Asya çalışmasında: "M. S. VI. Yüzyıl için farklı bir Orta Asya medeniyet ve uygarlığından bahsedebiliriz" [1, 60] demesi de İpek Yolu'nun yarattığı zenginliklerin ta kendisidir.

İpek Yolu, Orta Asya, Çin, Güney Asya, Batı Asya ve birçok Batılı ülkelerde birçok oteller, konuk evleri, mağazalar, parklar ve İpek Yolu adını aldığı için bir ortak "bellek" olarak hatırlanıyor. Örneğin: Deve adının İpek Yolu sembolü olarak Pekin'de, Bişkek'de, Kabil'de, İslamabad'da, Duşanbe'de, Taşkent'ta, Aşkabat'ta, Tahran, İstanbul'da ve diğer tüm büyük-küçük şehirlerde [9, 196] bulabilmemiz, Büyük İpek Yolu'nun evrenselliğinin kanıtıdır. Örneğin, Afganistan ve İran'ın bir çok şehirlerinde İpek Yolu (Rahi Abreşim)³

taşıdığı caddeler ve deve ile ilgili bir çok hikayelere rastlayabiliriz. Bişkek'te de İpek Yolu adını taşıdığı (İpek Jolu) caddesini de görmem de şartıtcı olmamıştır. İpek Yolu'nun hayata geçmesiyle birlikte, ülkeler arasında haberleşme, etkileşme ve hızlı şekilde bilgi akışı hem de tüccarların gittikleri kıta ve ülkelerin dillerinin öğrenmeleri, evrenselliğe katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, en uzun ve geniş yol olarak İpek Yolu hiç şüphesiz, modern çağın en önemli küresel projelerinden biridir. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Rusya, Çin, Türkiye, İran, Orta Asya, Afganistan ve farklı organizasyonlara Birleşmiş Milletler'in ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla dünyayı birbirine bağlayan en eski ve verimli yoludur [2, 196].

Taşkenli bir Özbek tarihçiye göre, "tarih boyunca, nerede olduğumuz kim olduğumuzdan çok daha fazla öneme sahip olmuştur". Orta Asya, çevresindeki bütün bölge ve kültürlerin taşıyıcı içine aktığı bir kanal gibidir. Slav, Arap, pers, Hint ve Sinlik medeniyetlerinin arasına yerleşmiş olan Orta Asya Yunanistan'dan Moğolistan'a kadar bir çok farklı devletler tarafından ele geçirilmeye çalışılmış; İtalya'dan Kore'ye kadar bir çok farklı ülke tüccarlarının uğradığı bir bölge olmuştur [7, 13-14]. Amerikan *Strategic Review* dergisinde çıkan bir makalede ise, Orta Asya'daki "büyük oyunun" XXI. yy.da ABD ile Çin arasında "geniş anlamıyla güvenlik, ticari alışverişler ve hidrokarbonlar" [4, 95] etrafında sahne olduğunun yazılması, günümüz itibarıyla İpek Yolu güzergahındaki ülkelerin önemini daha çok arz etmektedir.

KAYNAKÇA:

1. Akaev A., *Diplomacy of the Great Silk Road, Bishek, 2001.*
2. Асанканов А., "Кыргыз Республикасынын тарыхы", (Жогорку окуу жайлары үчүн окуу китеби). -Бишкек, Кыргызстан Басма үйү, 2000.
3. Bulut M., "Medeniyetler Güzergahı İpek Yolu", İstanbul, 2014.
4. Djalili M. R., Kellner T., (çeviren: Reşat Uzman), "Yeni Orta Asya Jeopolitiği" SSCB'nin bitiminden 11 Eylül sonrasına, İstanbul, bilge kültür sanat yayın evi, 2009.
5. Kitapçı Z., "Türkistan Milli Tarih ve Kültür Devamının Temel Meseleleri", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.
6. Mirja J., Schlyter B. N., "Return to the Silk Routes-Current Scandinavian Research on Central Asia", New York, 1999.
7. PARAG KHANNA, *Yeni Dünya Düzeni (Yeni Yükselen Güçler 21. Yüzyılda Dünyayı Nasıl Belirliyor?)*, İstanbul, 2011.
8. Pulabyık M. S., "Batı'da Jeopolitik Düşünce", Ankara, Pozitif Matbaacılık, 2009.
9. Султанов Т., *Материалы международной конференции совместно с развитием и процветанием стран вдоль Великого шелкового пути, Баракэлде, Бишкек, 2014.*

²Manas destanı, Kırgız kültüründe belli bir kişinin başından geçen maceraları, savaşları, kahramanlıklarla bağlantılı olarak şiir şeklinde anlatılan eserler 'epos' veya 'comok' olarak da adlandırılmaktadır.

³İpek Yolu'nun Farsça yazılışı: (Rah-e Abreşim(راه شربابا).